

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Herczeg Ferencnek tiszteletem jeléül

Ezeket a szavakat nyomtatta Karinthy Frigyes *Budapesti emléke* című humoreszkgyűjteményének élére 1913-ban. Amikor ajánlását ma olvassuk, rég rögzült képzetek puhulnak föl bennünk, és értetlenkedve kérdezzük: Mire ez a nagy tisztelgés? Hát nem Herczeg Ferenc volt a *Nyugat* konzervatív ellentáborának vezére? Hát nem állapította meg érdemei között a Nobel-díjra jelölését szövegező Horváth János is, hogy „éles tollal, az erkölcsi józanság frappáns ítéletével nem egyszer lépett fel nyíltan is a dekadens irány ellen”, s hogy „az élő magyar írók közt nem is támad senkit oly gyűlölettel az említett irány tábora, mint Herczeg Ferencet”. Lehet, hogy mégsem voltak olyan engesztelhetetlenek az ellentétek és átjárhatatlanok az irodalmi frontok? Akárhogy forgatjuk is, nem világos, miképpen ajánlhatta könyvét Magyarország első számú hivatalos írójának Karinthy, ez a nem éppen tisztelettudásáról híres, ifjú szerző.

Csodálkozásunk csak növekszik, ha a Karinthy-irodalomhoz fordulunk segítségért, mely a hódolat vagy behódolás e különös gesztusáról mélyen hallgat. Ez az elfojtás tör magának mulatságosan utat Szalay Károly 1961-es Karinthy-monográfiájának abban a Herczeg korabeli tekintélyét nyomatékosító mondatában, miszerint „Gábor Andor egyenesen Herczegnek ajánlja egyik könyvét ez idő tájt!”. (Persze az lenne csak igazán szép, az tenné igazán kerekké, freudista csemegévé a sokszoros Karinthy-kutató elszólását, ha ilyen Gábor Andor-könyv nem is létezne.) Nyilván belejátszik ebbe az amnéziába, hogy a szóban forgó Karinthy-ajánlást a legutóbbi időig csak azok ismerhették, akik kezükbe vették a *Budapesti emléke* első kiadását. Míg ugyanis Karinthy összegyűjtött műveinek hetvenes évek végén induló (és hamarosan félbemaradt) sorozata feltüntette a *Tanár úr kérem*, az *Esik a hó* vagy az *Így írtok ti* Kosztolányinak, feleségének, Judik Etelnek, illetve Gábor Andornak szóló ajánlásait (még ha valami hiba mindig csúszott is a dologba), a Herczeg Ferencnek címzett meleg szavak valahogy elsikkadtak. Pedig ha e korabeli köteteket egymás mellé tesszük, mint valami szemléltető grafikonon, az is kiugrik, hogy – miért, miért nem – az ő neve lényegesen nagyobb betűvel van kiszedve, mint a többieké. Karinthy ajánlását végül is csak a legújabb keletű életműsorozata állította vissza a *Budapesti emléke* élére. A sorozat szerkesztője, Szalay Károly immár nyugodt lelkiismerettel frissíthette fel négy évtizeddel korábbi homályos emlékeit, minthogy mostanra sikerült összebékítenie magában a két író: Herczeg 2003-as sírkőavatási ünnepségén mondott beszédében a legnagyobbak közé emelte a hajdani írófejedelmet, és a magyar nemzeti géniusz szimbólumának nevezte. Ugyanakkor változatlanul tartja magát az a merev leosztás

is, mely szerint a nyugatos írók és Herczeg két, egymással nem érintkező és nem összemérhető világhoz tartoznak, így Kelecsényi László szerint „elképzelhetetlen, hogy például egy Herczeg Ferenc vagy egy Pekár Gyula neve előbukkanjon” azok sorában, akiknek „egy” Krúdy Gyula könyvet dedikált. Ráadásul ez a megjegyzése egy olyan író dedikációit összegyűjtő füzet előszavában található, aki nemcsak hogy nem tartozott a modernnek szorosabban vett táborába, de rendszeresen publikált Tisza István és Herczeg lapjában, a Magyar Figyelőben is. Éppenséggel tehát könnyen előfordulhatott az, amit Kelecsényi itt eleve kizár, és e kategorikusságra talán csak az ad alapot, hogy Krúdy által Herczegnek dedikált kötetek eddig nem kerültek elő.

Karinthy ajánlását az teszi különösen figyelemre méltóvá és egyúttal zavarba ejtővé, hogy nem pusztán magánemberi, eseti körülmények kiszabta gesztus, hanem nyíltan vállalt, közszemlére tett és áruba bocsátott tisztelgés. A jótékony feledés pedig, amely övezi, alighanem annak köszönhető, hogy az eset a maga korában nem keltett visszhangot, vagyis éppenséggel nem vált esetté. Mindenesetre nehezen hihető, hogy Karinthynek, aki mint egyik kortársa írta, „kigúnyolja az öreg Istent is” ez a kihívó gesztusa ne keltett volna akkoriban megütközést. A kávéházi és az irodalmi világ hozzá közel és tőle távol álló tagjai bizonyára nem hagyták szó nélkül, és megvolt róla a maguk véleménye. De talán olyanok is akadtak, akik nem vették névértékén, nem a hírhedt gúnyolódó hirtelen megjuhászodásának tudták be, hanem ellenkezőleg, iróniát szimatoltak benne: a humoreszkgyűjtemény legjobb viccének tekintették, a hivatalos irodalom felé irányzott, merész fricskának. Minthogy a kortársak zavarát és tanácsstalanságát, a megütközés és gyanakvás kis felhőit, melyeket nyomtalanul fújt el az idők szele, nem tudjuk rekonstruálni, és azt sem tudjuk, vajon Karinthy zavartan magyarázkodott-e, ha valaki kérdőre vonta, vagy inkább tréfával ütötte el a dolgot, csak e furcsa ajánlás előtörténetében kereshetünk rá valamilyen magyarázatot.

Persze Herczeg Ferenc nevének csengése már nem a régi. Egyre kevesebben vannak, akik számára egy egész hajdani világot testesít meg, akik nem is annyira könyveket és irodalmi élményeket kapcsolnak hozzá, hanem egy korszakot és egy életforma rekvizitumait. Ennek letűntével Herczeg művei is kikoptak a köztudatból. Alighanem joggal írta a háború utáni évekre érve Nagy Péter, hogy „ehhez a világhoz írói mondanivalója már nincsen”. Ahhoz viszont már nem mindennapi cinizmus kellett, hogy hozzátegye: „jó ízlésére vallott, hogy elhallgatott”. Hiszen elhallgatását korántsem egy idős ember önkéntes és diszkrét visszahúzódása motiválta: a beköszöntő szép új világ kíméletlen gépezete darálta be.

Herczeg mint író és mint szimbólum azóta sem támadt fel. Számos könyvét még a nyolcvanas években, a rendszerváltás előtt megjelentették, de irodalmi újrafelfedezése akkor is, ezt követően is sikertelennek bizonyult. Visszafogott életműve, úgy tűnik, nem kínál olyan irodalmi felületet, és nem hordoz olyan politikai töltést, amely Máraihoz vagy Wass Alberthez hasonlóan vonzóvá tehetné az olvasók számára. És olyan

műve sincs, mint Tormay Cecile 1918–19-es naplója, a *Bujdosó könyv*, amely minden rettenetességével együtt sem csupán szélsőjobbaldali relikvia, hanem megrendítő dokumentum. Így aztán Németh G. Béla néhány tanulmányát leszámítva annak sincs számottevő jele, hogy az utóbbi évtizedekben különösebb irodalomtörténeti érdeklődés támadna munkássága iránt.

Még olyan felemás halhatatlanság sem jut neki, amilyenben Szabolcska Mihályt részeltették az *Így írtok ti* torzképei, pedig őt is tollhegyre tűzte Karinthy. Kettejük irodalmi kapcsolata *A munka diadala vagy a megtért főúr* című paródiával kezdődik, mely a Fidibusz 1909. február 19-i számában jelent meg, két héttel az előképül szolgáló Herczeg-darab, *A kivándorló* vígszínházi bemutatója után. Karinthy paródiája tehát a darab első kritikáival egy időben született, de vajon tekinthetjük-e kritikának ezt is? Az, hogy a Karinthy-paródiáknak, legalábbis egy részüknek, kritikái éle van, minduntalan hangot kap az *Így írtok ti* kapcsán, ugyanakkor az irodalmi paródia későbbi művelőinek esetében ez a kérdés fel sem merül. Kinek jutna eszébe, hogy Darvas Szilárd, Benjámín László, Tímár György, a Tarján–Reményi páros vagy Király Levente paródiáit ebből a szempontból tegye mérlegre? Karinthy esete azonban más, és nem feltétlenül azért, mert eleve más súlycsoportot képvisel, mint utódai. Döntőbb, hogy fellépése egybeesett a magyar irodalomban éppen zajló nagy átrendeződéssel, a Nyugat íróinak jelentkezésével, az irodalmi frontok formálódásával. Mint ismeretes, Kosztolányi egyenesen azt írta, hogy Karinthy „nálunk a rendszeres bírálat hiányát pótolta”, amivel leginkább az új irodalom népszerűsítésében játszott szerepét kívánta hangsúlyozni.

Ha viszont az *Így írtok ti* darabjai elszakíthatatlanok az esztétikai, irodalompolitikai csatározások korabeli közegétől, kézenfekvő, hogy valamilyen különbséget tegyünk a baráti és a bíráló kritikák között, s az is, hogy ezt a különbséget az irodalmi táborok körvonalai rajzolják ki. Ez a következtetés szinte önkéntelenül adódott a kortársak számára, és máig ezt visszhangozzuk.

A paródiák kritikaként való értelmezését Kosztolányi azzal egészítette ki, hogy Karinthy olyan szerepet töltött be korának irodalmi életében, mint régen az udvari bolondok: „Így mondhatott olykor Karinthy is igazságot az író- és költőfejedelmeknek.” Mindezt 1933-ban írja, amikor az írófejedelem szóösszetétel Herczeg Ferenc névvel fonódott össze. Noha torzképének első, kötetbeli megjelenésekor ez az összefüggés talán még nem ilyen egyértelmű, az áthallás aligha véletlen. Mint ahogy, ha ekkoriban beszélhetünk költőfejedelemről, az csakis Ady lehet. Kettejük kitüntetett helyzetét és helyzeti hasonlóságát jelzi, hogy az *Így írtok ti* 1912-es kiadásában a költőparódiák sora Adyval kezdődik, a magyar próza rész pedig Herczeggel. E párhuzam zavarba ejtő, hiszen ellene dolgozik az irodalmi frontokról alkotott sémáknak, éppúgy, mint a kötet szerkezet bevett értelmezésének, mely szerint a paródiák mindkét csoportja egy hanyatlástörténet görbéjét követi. Csakhogy a sémák és az értelmezők ezzel mit

sem törődnek. Igaz, a Karinthy-paródia születése előtt nem sokkal történt, hogy Ady egy balul sikerült és sokat hánytorgatott cikkben nagyúri gesztussal rúgta el magától harcostársait és barátait, és tette mindezt épp Herczeg lapjában, az Új Időkben. Beletelik egy kis időbe, amíg a Nyugat és a holnaposok megrendült tábora rendezi sorait. Ennek demonstrációjaként születik meg fél évre rá a Nyugat Ady-száma, melyben a lap munkatársai, Hatvany Lajos szavaival, „szívesen ragadták meg az alkalmat, hogy Adynak egészen külön pozíciót teremtsenek, majdnem azt mondhatnám, hogy hódoljanak előtte” – ahogy az egy költőfejedelemnek kijár. Mindezt csupán azért elevenítem fel itt, hogy érzékeltessem, az irodalmi frontokat – minden átláthatóságuk ellenére – nem szerencsés mereven kezelni. Annál is inkább, mert az említett, nagy jelentőségű Ady-számban van egy írás, mely igencsak kilóg a hódolatteljes kórusból – történetesen épp a Karinthyé. A kezdő író, akinek ez az egyik első jelentkezése a Nyugatban, azon értetlenkedik, miért beszél mindenki forradalomról Ady kapcsán, miért van a költőnek ekkora tábora. Mintha nem találná a maga helyét a hadoszlopban.

Karinthy a forradalom helyére a karriert állítja, mint mozgósító erejű képzetet, és ezzel rámutat, mi az, amiben Ady és Herczeg összetalálkozik: az írói siker, és e szimbolikus siker csoportképző ereje. Ez az, ami révén kiemelkednek társaik közül, ami költő-, illetve írófejedelemmé teszi őket. De amikor az *Így írtok ti* ugyanazt a szerepet osztja rájuk, az nemcsak zavarba ejtő, hanem kölcsönösen kompromittáló is. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Karinthy leginkább Ady fejedelmi írópózától idegenkedett, a zseni túlhabzó, szüntelen hangoztatott, mámoros és monomániás öntudatától, mellyel mintegy folytonosan saját társtalanságának harci riadóját fújja. „[T]ulajdonképpen nem is versek azok, amiket ő ír, hanem (szigorúan véve) arról szóló rapszodiák, hogy ő milyen nagyszerű és új verseket írhatna, azzal a zsenivel, melyet magában érez” – írta az Ady-számba.

Ez teszi a saját modorosságából stílust kovácsoló Adyt a paródiák első számú vagy ideális célpontjává, míg erre a fajta stíluskritikára Herczeg kínálja a legkisebb felületet: az ő visszafogott, minden stíláris különcködéstől vagy kolonctól mentes, előkelő tartózkodása, írásmódjának könnyed és száraz egyhangúsága. Tőle távol áll mindenféle zabolátlan önkifejezés, mintha sohasem köteleződne el saját szavai mellett, nem engedi, hogy rá valljanak, róla magáról eláruljanak bármit is. Herczeg, az író olyan úr, akinek előkelősége abban áll, hogy megtartóztatja magát a saját egyéniségétől. Azt is mondhatnám, hogy az *Így írtok ti*ben karikírozott írók közül talán ő áll legközelebb Karinthy azon eszményéhez, miszerint a nagy irodalomnak nincsen stílusa. Lehet, hogy a végén még kiderül, Karinthy valóban Herczeg írásművészetének őszinte tisztelője volt? Akárhogy is, Ady és Herczeg egymás mellé rendelése az *Így írtok ti* koordinátarendszerében fölülrja a korabeli irodalmi frontokat és a mai közvélekedést, mégpedig úgy, hogy az semmiképpen sem az utóbbi szerzőre nézve kedvezőtlen.

De fussunk neki a dolognak még egyszer, megint csak Kosztolányit idézve: „Az egyéniség közel van a modorhoz, a modor pedig a modorossághoz. A legnagyobbakat is fenyegeti ez a veszély. [. . .] Ezért hasonlít az ő [ti. Karinthy – B. A.] torzképeiben a lángelme a fűzfaköltőhöz. De csak látszólag hasonlít. Az egyikben az írás általános hiúságán, szinte emberi lehetetlenségén mulat, a másikon az egyéni becsvágy silányságán. Aki avatott, az nyomban látja, hogy kit becsül, és kit nem.” Ebből a perspektívából tehát Karinthy paródiáiban a lángelme alig választható el a fűzfapoétától, s minthogy az *Így írtok ti* célpontja maga a írói formateremtés szükségszerű tévútja, torzulása a valóság objektívebb megragadásához képest, vagyis az írás, Kosztolányi szavával, „emberi lehetetlensége”, igazából mindegy is, hogy a költőt Adynak hívják, vagy éppen Szabolcska Mihálynak. De Kosztolányi azt is mondja, hogy akinek füle van hozzá, az mégis csak disztingválni tud közöttük. Míg az *Így írtok ti* általános művészetkritikai karakterét csak lassan és még mindig nem eléggé tudatosítjuk, az, hogy a paródiák különböző értékítéleteket hordoznak, olyan általános vélemény, mely szinte kiirathatatlannak látszik. Fráter Zoltán szerint például világosan kirajzolódik, hogy Karinthy kiktől „határolja el magát”, és kivel vállal közösséget, és még Dolinszky Miklósnál, Karinthy talán legkonceptiózusabb értelmezőjénél is felhangzik a régi nóta, miszerint a Szabolcska-, Eötvös Károly-, Pósa- vagy Szomaházy-karikatúra „a torzított szerző vagy mű irodalmi silányságát veszi célba”. Csakhogy a paródiák kétfajta – az irodalom lényegét, illetve az egyes művek értékét érintő – kritikai dimenziója nehezen egyeztethető össze. Ha Dolinszkyval egyetértve azt gondoljuk, hogy Karinthy szerint a lehetséges mű mindig fölülírja a formát öltött művet, vagyis a műalkotás megvalósításának „aktusa már eleve magában foglalja a romlás és korrupció mozzanatát”, akkor annak méricskélése, hogy melyik a *kerésbé* romlott vagy korrumpált művészi forma, nem tűnik túlságosan épületes foglalatosságnak. Ráadásul az effajta méricskélésben nem a paródiák szövegére hagyatkozunk, hanem Karinthy egyéb kritikai megnyilvánulásaira, a paródiák szerzőinek a kor irodalmi életében elfoglalt helyére, kapcsolatrendszerére, vagyis mindarra, amit a paródiáktól függetlenül tudunk. Ha tehát nagyjából világos is számunkra, hogy Karinthy kiktől „határolja el magát”, ez a világosság nem magukból a paródiákból árad, hanem kívülről érkezik. Nem kell mondjuk a Pekár- vagy a Szabolcska-paródiákat ismernünk ahhoz, hogy biztosan tudjuk, Karinthy nem velük, hanem mondjuk Babitscsal vagy Kosztolányival állt azonos irodalmi platformon.

Hát ebben bizonytalaníthat el bennünket Ady és Herczeg egymás mellé rendelése! És ettől a párhuzamtól aligha függetlenül a Herczeg-paródia megítélése is ambivalens a szakirodalomban: míg Fráter azok közé sorolja Herczeget, akikkel Karinthy nem vállal közösséget, Dolinszkyknál nem szerepel a silányságuk miatt célba vett írók között. Kiss József pedig előbb leszögezi, hogy az *Így írtok ti* „a hivatalos fórumoktól képviselt és védelmezett konzervatív értékrend ellenében a század eleji modern magyar irodalmi törekvéseknek tett felbecsülhetetlen szolgálatot”, majd felsorolja azokat a szerzőket,

akik a „félreérthetetlen elutasítás szándékával kerültek az összeállításba (mint Pekár, Pósa, Szomaházy, s talán a drámaíró Herczeg Ferenc)”. A paródiák kritikai szempontú megközelítésének külsődlegességét, támpontnélküliségét és tartalmatlanságát semmi sem leplezi le jobban, mint a kategorikusság és az elbizonytalanodás ritka és öntudatlan együttállása, az, ahogy a „félreérthetetlen” itt minden gond nélkül a „talán”-nal társul.

De bármilyen használhatatlan legyen is ez a szempont, nem tudunk egykönnyen szabadulni tőle. Nézzük meg tehát közelebbről *A munka diadala vagy a megtért főúr* című paródiát, hátha segít választ adni, mit is gondolt Karinthy Herczeg darabjáról, hogy az udvaribolondságnak milyen rejtekútjai vezettek néhány évvel később az írófejedelemnek címzett ajánláshoz, s hogy Karinthy ezzel a gesztussal magából vagy Herczegből csinált-e inkább bolondot.

A Herczeg írásmódjáról fentebb mondottaknak megfelelően talán ez a paródia az egyetlen, ahol Karinthy nem a stílust veszi célba, nem stíluskritikát művel, vagyis ahol a legkevésbé tudja a karikírozott stílust szabadon, a saját nyelvi invenciójával újrateheríteni. És kevés darabja van a kötetnek, amely ilyen szorososan követné előképét. De míg a *Mint aki balkan belelépett* című Kosztolányi-paródiában vagy a Kemény Simon-torzképekben a gondolatritmust és a képalkotást imitálja, hogy aztán vaskos stíláris ficamokkal mintegy kisiklassza, egészen más síkra, sínre terelje, valamiképpen tromfolja, egy efféle fordulat a Herczeg-paródiából teljesen hiányzik. Herczeg drámáján alig kellett változtatnia, torzítania ahhoz, hogy paródiává váljon, vagyis a darabot az tette a paródiára mégis csak alkalmassá, hogy megtévesztésig olyan, mintha önmaga paródiája volna. Eszerint *A kivándorlóról* rajzolt irodalmi karikatúra mégiscsak kritikai élt kap, ami annál is hihetőbb, mivel Herczeg drámáját mai szemmel nehéz komoly képpel olvasni, és egybevág a Nyugat korabeli kritikusanak, Hegedűs Gyulának az ítéletével is, aki szentimentális és hiteltelen, rossz darabnak mondja. A dolgot el is intézhetnénk ezzel. De ha megnézzük, hogyan ír Kosztolányi ugyanerről a darabról, megint bonyolódni kezd a kép. Ő ugyanis azt mondja, hogy Herczeg „egy érett, kész író komoly tekintetével néz a problémák legfenekére”. Továbbá az író emelkedő útjáról beszél, aki „egy helyen már az új művész erős készségével és az új filozófián edzett gondolkodó logikájával beszélt két rabot az értékek átértékeléséről”. S hogy az utalást Nietzschére semmiképpen se érthessük félre, hivatkozik egy régi körkérdésre, melyben Herczeg a Zarathustrát mondta legkedvesebb könyvének. Az ember némiképp hitetlenkedve olvassa ezeket a szavakat, olyannyira, hogy felmerül a kérdés, vajon nem csupán saját Nietzsche-élményének mámorító érzését vetítette rá Kosztolányi a darabra?

Bár első hallásra merésznek hangzik a feltevés, és nehéz is az említett hely nietzschei indíttatását tetten érni, Kosztolányi jól emlékezett. Herczeg a Gyalui Farkas által szerkesztett *Legkedvesebb könyveim* című kötetben valóban ezt a meglepő kijelentést tette: „Utolsó irodalmi szenzációm Nietzsche volt. Igen nagy élvezetem telt

az olvasásában, sokat is foglalkoztatott, bár meg kell jegyeznem, hogy pillanatig se győzött meg.” Gondolhatjuk, hogy Nietzsche említésével mennyire egyedül állhatott ez a vallomás ebben a Jókait, Mikszáthot, Rákosi Jenőt, Tóth Lőrincet és másokat megszólaltató könyvben. A német filozófussal való alapos foglalkozásáról tanúskodik egyébként az is, hogy könyvtárában Nietzsche összegyűjtött műveinek számos kötete volt megtalálható (ezeket ma a PIM őrzi).

Persze Herczeg, mint azt idézett szavai is elárulják, távolról sem a jó és a rossz morálján túllépő radikális szemlélet szószólója, és drámájában sem mutatkozik annak. A maga módján azonban az is merész gondolat lehetett, hogy egy gyilkosságot elkövető munkásembert az élet tanítómestereként állít elénk, még ha ebben nem is az élet veszélyes mélyeibe való lemerülés örvényes vonzása kap kifejezést, hanem az a kegyes gondolat, hogy a lelke mélyén mindenki – a kokott és a züllött úr, sőt még a kőszívűségig korrekt arisztokrata is – valamiféle tisztaságra sóvárog, s ennek a sóvárgásnak egy ponton mindnyájan hangot is adnak. „Egész valómat emésztő vágy tölti el a jóság és a tisztaság után” – mondja a hozományvadász Pálfalvy, a paródia megtért főúrának modellje rideg menyasszonyának. „Ön azért is szakadt el tőlem, mert honvágy gyötörte, honvágy a tisztesség után” – mondja a herceg egykori kitarottjának, akinek tisztességét éppen most készül megvásárolni, elszakítva Pálfalvytól, hogy aztán ő se tudja tovább türtőztetni belülről felfakadó nemeslelkűségét, és megvallja: „Tulajdonképpen engem is a tisztesség után való honvágy vonzott maga felé.”

„Mikéntha gyermekkorom jutna eszembe merengve” – ezek már Karinthy KÖNYNYELMŰ FŐÚRjának szavai, amire nem késik a KÖNNYELMŰ LÁNY kontrája: „Ah, most jut eszembe, az én szívemben is épen él még a nemesebb érzelmek tiszta glóriája. De hajh! – mindegy. (Hirtelen fojtó zokogásba tör ki, majd legyőzi magát és cinikusan néz.) Ám tobzódjunk tovább, mint a felsőbb tízezernél szokás, és rejsük el nemesebb érzelmeinket.” Látható, Karinthynek valóban alig kellett elrugaszkodnia a darab szövegétől ahhoz, hogy lelepleződjön a bábként mozgatott szereplők élıségének illúziója, a züllöttség és a nemesebb érzelmek gépies váltógazdasága.

Úgy tűnik, hogy a bemutató után Kosztolányi maga is túlzásnak érezte cikkének nietzschei hangolását, úgyhogy A Hét következő számában újabb írást szentelt *A kivándorlónak*, amelynek egészen más az akusztikája. Itt a darab történetét, a váltóhamisító főhős börtönbeli megtérését és lelki kivándorlását „a felső tízezer mondvasinált kaszinóerkölcséből egy füstös kovácsműhelybe” erkölcsi mesének és idillnek mondja. Igaz, a börtönben játszódó 3. felvonást ezúttal is dicséri, csakhogy a nietzscheánus filozófusból most „falu bölcsé” lesz, akinek „minden szava a magyar ész józan esprit-jétől lelkesedik át, s humorában [...] az elmélkedő, egészséges paraszti agyvelő reális bölcsessége vibrál”. Kosztolányi mintha megint elgaloppírozna magát. Mindenesetre furcsa szembesülni azzal, milyen távlatokat tud nyitni egy mélyen látó író bármilyen szövegben, s ehhez elegendő egy homályos emlék vagy könnyed gondo-

latgimnasztika. És azon is elgondolkodhatunk, hogy mitől lesz hitele az írói szónak, és mennyire érdemes túlbecsülnünk egy-egy villanásnyi ötlet heurisztikus értékét. Mert az mégiscsak gyanús, hogy a kalapácsos filozófus vészterhes gondolatai egyik napról a másikra átválthatók egy egészséges lelkiületű kaszakovács bölcselkedésére, még ha emberünket gyilkosságért ítélték is börtönre. Meg az is, hogy Kosztolányi a paraszti agyvelő eszrit-jéről beszél – figyeljük, hogy ennek a párosításnak micsoda zamata van, micsoda szédület kavargog ebben az egymás mellé rendelésben, s hogy milyen ingerkedve kapják föl a fejüket az ilyesmire a paródia nemtői?

Talán ennek a Kosztolányi-társításnak köszönhető, hogy a Herczeg-paródia BECSÜLETES MUNKÁSa amolyan franciás „Jau napot”-tal köszön, mielőtt így okítja a KÖNNYELMŰ FŐURat: „Nem kell kétségbeesni. Dolgozni kell menni. Dolgozni jó. Elcsüggedni nem illik. Én is dolgozom. Sintér vagyok. Fáradásunknak gyümölcse leend. A munka nemesít. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Bíbor, bársony, vendégség, jobb egy napi egészség. Mindnyájan emberek vagyunk. Legjobb szakács az éhség. Kihajolni veszélyes. Zabrenjeno je na pod kola pljuvati.” Ez a bölcselmezuhagtag, mely az utolsó, horvát nyelvű intelem – A padlóra köpni tilos! – crescendojában a monarchiabeli vonatkupék többnyelvű feliratát idézi, az élet új távlatait nyitja meg a megrendült főúr előtt. Az itt kifigurázott zagyva és közhelyes mélyértelműség azonban nemcsak a dráma felé vág, hanem Kosztolányi kritikai kettősügynökösödésének is szól, aki Herczeg börtönben megbölcöszült mesteremberéből előbb nietzscheánus filozófust, majd a magyar paraszt józan eszrit-jét megcsillantó falubölcset faragott.

A munka diadala avagy a megtért főúr az Így írtok ti legjobb paródiái közé tartozik, és akár gyilkos kritikának is nevezhetjük, mely a dráma „silányságát” veszi célba. Karinthy ítélete mégsem olvasható ki világosan magából a paródiából. Egy ilyen leolvasásnak már maga a műfaj is ellentmond, mert a paródia mindig bizonytalanságban hagy, mindig kettős játékot űz, az azonosulás és az elhatárolódás, a tisztelet és a kritika, a másodlagosság és a fölülírás csiki-csukiját, mely lehet leleplező, és nevetést is kiválthat belőlünk, de sohasem egyértelmű. A paródiából tehát nem tudjuk meg, hogy mit gondolt Karinthy Herczegről, azt viszont tudhatjuk, hogy mit *köszönhetett* neki.

*

Az öngyilkosság „a szív csöndjében érlelődik, akárcsak a műalkotás”, mondja Camus. Herczeg dzsentri hőseinek világában azonban ez nincs így, az öngyilkosság gondolata itt az úri becsület vértete, afféle *ultima ratio*, mely nem csöndben érlelődik, hanem mondhatni állandóan ott lebeg a levegőben, könnyű teher, amellyel az urak folyton dobálódznak. A váltóhamisításon rajtakapott Pálfalvy is tudja, mi a kötelessége, ami annyit jelent, hogy időről időre jelentőségteljes pillantásokat vet a revolverére. Az öngyilkosság fixa ideája kezdetben még a börtönben sem megy ki a fejéből, itt a torkát próbálja elnyiszálni – a biztonság kedvéért egy papírvágó késsel.

Lukács György ragyogó fiatalkori esszéje, az *Esztétikai kultúra* gondolatmenetének egy pontján a tragédiára való folytonos művészi ráhangoltság frivolitásáról beszél, és Herczeg Ferenc Gyurkovics főhadnagyára hivatkozik, „aki el van tökélve nyomban főbelőni magát, mihelyt inkorrekt viselkedés látszatában áll a világ előtt”. Éppen ezért teheti mindig azt, ami jólesik neki. „Az öngyilkosság heroikus elhatározása [. . .] ahelyett, hogy meggátolná ebben, még támogatja is: ha ez megtörténik – mondja –, úgylis főbe lövöm magamat. De természetesen nem kerül erre sor soha. A permanens tragédia – ez az igazi mélysége ennek a kitűnő megfigyelésnek – a legnagyobb frivolitás [. . .] az örök tragikusság érzése abszolúciót ad minden léhaságért.”

Karinthy paródiájában ugyanezt a kitűnő megfigyelést kamatoztatja, mégpedig úgy, hogy a sorozatos öngyilkossági kísérletek léhasága, mindenre felmentést adó frivolitása vaskos komikumot eredményez: „Ugyan, nagyságos úr, már megint főbe tetszik magát lőni? Minek az?” – mondja Jean, az inas. Mire a KÖNNYELMŰ FŐÚR: „Ne járjon a pofád, Jean. . . Én egy előkelő arisztokrata vagyok, és engem Herczeg Ferenc írt, és én, ha kártyázom, főbe lövöm magam, pont. Hát ne járjon a pofád.”

De az obligát öngyilkossághoz *A kivándorlóban* társul még egy mozzanat, amelyet a paródia nem pécéz ki. Az összeomlott Pálvalvyt, aki tudja, hogy mi az úri kötelessége, felkeresi Jesszi, akivel előző nap találkozott, de biztosan érzi, hogy ő az egyetlen nő, akit „nagy, tiszta és örökös szenvedéllyel” tudott volna szeretni. Csakhogy már késő:

Pálvalvy (az óráját nézi): Délig szabad vagyok. De aztán dolgozom lesz.

Jesszi: Itthon?

Pálvalvy: Itthon. Ön akkor nem lehet velem.

Jesszi: Sokáig tart?

Pálvalvy: Röviden fogok végezni.

Jesszi: Utána visszajöhetek?

Pálvalvy: Utána igen. . . sőt kérem is.

[. . .]

Jesszi: . . . De akkor, ugye, nem lesz már ilyen izgatott?

Pálvalvy: Nem, akkor egészen nyugodtnak fog találni.

A naiv és nemeslelkű teremtés láthatóan nem veszi a lapot, nem sejtí, milyen baljós jelentése van annak, hogy Pálvalvy „röviden fog végezni”, tudniillik magával, s hogy amikor Jesszi újra látja, már *egészen nyugodt* lesz. Jesszinek fogalma sincs arról, mit forgat Pálvalvy a fejében, mire készül, nincs érzéke a homályos utalásokhoz és a jelentőségteljes elhallgatásokhoz. Egyszóval Jesszi olyan ember, akinek abszolúte semmi érzéke sincs a szimbolizmushoz. Mint ahogy ebből a megfogalmazásból kiderül, úgy

vélem, Herczeg drámája nemcsak a paródia megírására ösztönözte Karinthyt: ebből merítette az *Egy ember, akinek abszolúte semmi érzéke a szimbolizmus*hoz című jelenetének ötletét, alapszituációját is, amely nem más, mint *A kivándorló* idézett párbeszédének képtelenségig srófolt groteszk túlfeszítése a várható és mindegyre késleltetett végig. Bár a humoreszk, melyben *A Mindennel Leszámolt Degenerált* és *Az Ember, Akinek Abszolúte Semmi Érzéke a Szimbolizmus*hoz kerülgeti a forró kását, jól ismert, nem tudok ellenállni annak, hogy ebben a kontextusban hosszabban idézzem:

AMLD *tompán*. Igen. Én nemsokára belépek valahová. . .

EASÉSZ *vígan*. Na végre, látod, ez már egyszer egy helyes elhatározás!

Kaptál valami állást?

AMLD *tompán*. Igen. Egy végleges állást. Egy véglegeset. Egy véglegeset.

EASÉSZ *vígan*. No, hála istennek. Mindig mondom, hogy az ember foglalja el magát valamivel. Itt van a városban?

AMLD *tompán*. Nem messze van. Nagyon messze.

[. . .] Ahová én utazom, oda poggyász nélkül utaznak.

[. . .] Azon a vasúton csak egyetlen ételt osztogatnak. . . azt is vastányérből. . . *Mereven ránéz.*

EASÉSZ *vígan*. Ugyan. Na, az nem valami előkelő, hallod. Vastányér? Nagyon jó. Hehe! Nevet.

AMLD *tompán*. Abban a vastányérben ólomgombóc van. . . szegény fiú. *Mereven ránéz.*

EASÉSZ *vígan*. Ólomgombóc? De hiszen azt nem lehet megenni. Milyen vicces vagy, hehe!

AMLD *kicsit türelmetlenül*. Azt nem is kell lenyelni. . . az magától nyelődik le. . . az az ólomgombóc. . . a vastányérből. . .

EASÉSZ *vígan*. Magától? Hogy lehet az? Valami automata?

AMLD *kicsit épésen, de még elég tompán*. Mert az a vastányér egy vascső. . . szegény, szegény barátom.

EASÉSZ *vígan*. Csőből tányér? Nagyon jó. Milyen az?

AMLD *pikírozva*. Az egy hosszú cső, amibe ólomgombóc van. . . ha tudni akarod. . .

EASÉSZ *vígan*. Csőbe gombóc? Milyen az?

AMLD *kicsit forrva a dübötől, de mérsékelve magát*. Vagy ólomgolyó, ha akarod. . .

EASÉSZ *vígan*. Ólomgolyó. *Szünet után bangosan nevet*. Ja úgy! Most már értem! Az revolver! Nagyon jó. Hehe! [. . .] *Gondolkozva*. Ja, de hát te azt mondtad, elutazol. . . Na és ott kapod a revolvert?

AMLD *ránéz*. Nem. . . a revolver nálam lesz. . . nálam. . .

EASÉSZ *vígan*. Nálad? Minek?

AMLD *fogait csikorgatva*. Minek? Hagy mmagaamm feelé fordítsam!!!
Tudd meg!!!

EASÉSZ *vígan*. Miért fordítod magad felé a revolvert?

AMLD *feláll, kétségbeesetten ordít, badonász*. Hogy elsüssem a revolvert,
lehúzzam a kakast a revolveren, kilőjem a revolverből magam
felé a golyót!! Nem érted?!! Nem érted?!!!

EASÉSZ *vígan*. Ja úgy, szóval főbe akarod lőni magad a revolverrel!
Hát mért nem beszélsz világosan?! Akaszd föl magad. Szervusz.
Vígan el.

Karinthy a Herczeg-darab melodramatikus párbeszédét briliánsan kiforgatva vibráló nyelvi energiát pumpál a vértelen jelenet bábjátékába, úgyhogy a végén a teljes letargiába esett öngyilkosjelöltbe még az élet is visszatér. Mindez, a humoreszk rekeszizmokat komoly próba elé állító hatásán túl, összhangban van az irodalmi formának azzal az általános és radikális kritikájával is, amit az *Így írtok ti* egésze példáz. De *Az ember, akinek abszolúte semmi érzéke a szimbolizmushoz* hatása nemcsak az irodalmi konvenció kritikája, reflektál a férfias tett, az egyenes beszéd, az öngyilkosságra hivatkozó heroikus póz társadalmi kiürülésére is, az úri becsületkódex érthetlenné válását, dekódolásának talajvesztését regisztrálva. S bár humoreszkjének ötletét Karinthy *A kívándorlóból* merítette, ezért az írói ösztönzésért legfeljebb hálás lehetett Herczegnek, *tisztelni* aligha tisztelhetette érte.

*

Úgy tűnik, Karinthy tisztelgő ajánlásának értelmezéséhez nem sokkal jutottam közelebb. Vagy talán mégis? Annyi ugyanis már az eddigiekből is kiderült, hogy Herczeg Ferenc megítélése 1910 táján korántsem volt olyan egyértelműen negatív és merev a nyugatosok körében, mint azt az irodalmi táborok hagyományos szembeállítására alapján várnánk. Igaz, hogy a Figyelőben, majd a Nyugatban Fenyő Miksa rendületlenül és harciasan bírálja, arról azonban meg szoktunk feledkezni, hogy a két lap nagy tekintélyű szerkesztője, Osvát Ernő a századfordulón, rövid kritikusi tevékenységének idején milyen megkülönböztetett figyelemben részesítette Herczeget mint a hétköznapiok kimért szavú, tökéletes elbeszélőjét (Lukács György 1945 után a fejére is olvassa). Akárcsak arról, hogy Ignotus nemcsak megvédi a dilettantizmus vádjától Fenyővel szemben, hanem egyenesen „abszolút írónak”, „kiváló megfigyelőnek” mondja, s a vele folytatott vitát politikainak, nem pedig irodalmi jellegűnek tekinti. És még egy 1910-es, immár politikai pengeváltáskor is „erős írói egyéniségnek” nevezi. Kosztolányi idézett kritikáinak egymást kioltó megjegyzései szintén erről a Herczeg értékelése körüli ambivalenciáról tanúskodnak, akárcsak az *Így írtok ti* kötet szerkezetében ráruházott, Adyénak megfeleltethető pozíció. És ha így van, miért ne ajánlhatná neki

Karinthy a kötetét őszinte tisztelettel? Ezek szerint a Karinthy-dedikáció jó alkalmat kínál a huszadik század eleji irodalmi mozgások, viszonylatok és kapcsolatrendszernek finomszerkezetének újragondolására, az ideológia sémákon immár túllépő feltérképezésére és elemzésére, mely sok tekintetben átértelmezi a korszakról alkotott korábbi képünket.

Nos, ezek után hidegzuhanyként érhet bennünket, hogy Karinthy a Nyugat 1910. augusztus 1-jei számában kritikát közöl Herczeg *Szelek szárnyán* című könyvéről, melyben egyetlen szó, egyetlen jelző sem enyhíti gúnyos hangját és lesújtó ítéletét. Ha úgy gondoltuk, hogy Karinthy ajánlásának kontextualizálása jó alkalmat kínál arra, hogy megküzdjünk az irodalmi közvélekedés bemerevült, ideologikus ítéleteivel, történetünk ezzel új fordulatot vesz.

Írásában Herczeg „előkelő” stílusát világszemléletként értelmezi, majd e szemlélet megsemmisítő kritikáját adja azon az alapon, hogy az író éppen a világtól tartóztatja meg magát: „az előkelőség fehér jachtokon, boldog és vidám szigetek mellett suhan el, s izzó, tengeri napfényben barnára edzi sima bőrét. Ez a felfogás szükségképpen nem ismeri a szenvedést! [. . .] Aki csak úri bőrét akarja felfrissíteni a tenger vizében: annak az óceán fürdőkád s a fölébe boruló csillagos ég legfeljebb ízléses dekoráció, ebben a szép nagy fürdőszobában, amit a jó ízlésű istenke nekünk, előkelőknek berendezett. [. . .] Herczeg Ferenc könyvében tiszta és szuggesztív képet kapunk mindenről – csak arról nem, amiről a könyv beszél: az Adriáról. [. . .] Az az Adria, amelyben a »Sirály« úszik: kék vattából lehetne s a hegyek papírmasséból – s nem vennénk észre a változást. [. . .] Merőben költőietlen ez a világfelfogás, és éppen ez az, amit előkelőnek nevezünk: az író, ki csak a körülzárt embert figyeli. [. . .] S e pár szóval csak jelezni akartam, mekkora tévedést, s mily üresen kongó frázist írt le az Új idők kritikusa, amikor azt mondja: az Adriát, melynek eddig nem volt költője: Herczeg Ferenc meg tudta szólítani.”

Karinthy voltaképpen nyitott kapukat döngtet, de ezt igen hangosan és erőteljesen teszi. Az előkelő jelző már Gyulai Pál 1892-es kritikájában felbukkan, aki Herczeg első, „nem igen sikerült” regényében leginkább az elbeszélő „előkelő hangját” dicséri, mely ellentétben állt az akkor induló írók „diákos humorával vagy komázó hetykélkedésével”, de még ugyanitt megjegyzi, hogy a *Mutamur* című novelláskötetben, mely Gyulai bírálatának voltaképpeni tárgya, „ez előkelő hang néha egykedvűségbe látszik átcsapni, melyből épen úgy hiányzik a rokon-, mint az ellenszenv”. Az előkelőség emlegetése ettől kezdve a Herczegről írott méltatások állandó tartozéka egészen az *Így írtok ti* tartalomjegyzékében szereplő „Herczeg, az előkelő”-ig. Ugyancsak Gyulai hívta fel a figyelmet Herczeg műveinek gyengéjére, a szereplők pszichológiai motivációjának hiányára, arra tehát, hogy alakjainak jellemzésében, Kerecsényi Dezső későbbi, kiélezettebb megfogalmazása szerint, „pusztán csak »az írói becsületszó« elhítható erejére” hagyatkozik. Ez a hiányosság szorosan összefügg az író diszkrétci-

ójával, előkelő szenvtelenségével, vagyis azzal, hogy alakjait kívülről mozgatja. Ez az előkelőség nemcsak Herczeg stílusának szembetűnő vonása, hanem egyszersmind legfőbb írói és emberi korlátja is. „Herczeg a maga előkelő hidegségében szinte játszik az alakjaival, mint sakkozó a figurákkal” – írja Karinthyval egy időben Oláh Gábor is, aki szerint Herczeg „soha nem merül be egészen egy-egy szenvedélynek a széttago-lásába, mintha jó ízlése tiltaná”. Úgy is mondhatnánk, hogy Herczeg azért képtelen az emberi cselekvés mélyebb mozgatórugóinak elemzésére, mert benne magában van tabu alatt a szenvedély, saját természete mélyebb boncolásának igénye. Karinthy mindössze azt teszi ehhez hozzá, hogy ugyanez az úri tartózkodás, világszemléleti elő-keletőség eredményezi, hogy nála a természet is elveszti minden valóságos mélységét, kétdimenzióssá válik, pusztá nézegetni való képpé.

A kérdés csak az, hogy Karinthy kritikusi hevülete vajon nem aránytalan-e a könyv ambíciójához képest? Nem választott-e magának túl könnyű célpontot? Nem túlságosan könnyű-e az Új Idők hazabeszélő kritikusát tromfolni, aki Herczeget az Adria költőjének nevezi, s nem túldimenzionált-e költészetet számon kérni attól a könyvtől, melyet emlékirataiban szerzője is csak afféle „nyári könyvként” emleget? Ráadásul, ha jobban megnézzük, Karinthy eljárásával kapcsolatban komoly kétségek merülhetnek fel.

Először is a *Szelek szárnyán*t senki sem gondolta a Herczeg Ferenc-i életmű mérv-adó vagy akár csak jellemző darabjának, olyannak, amelyen az íróról alkotott ítéletünk megfordulhatna. Másodszor, a könyv, amelyről Karinthy ír, még csak nem is új mű, hanem egy korábbi opusz új kiadása. A *Szelek szárnyán* öt évvel korábban, 1905-ben jelent meg először, mint az Újság előfizetőinek ajándékkötete.

Ez a korábbi kiadás egyébként valóságos könyvészeti remekmű, nem is annyira az ódivatú, egész oldalas illusztrációknak és a beragasztott nyomatoknak, hanem a változatos szövegek közötti rajzokkal szabadon bánó Basch Árpád rendkívül merész és dekoratív tipográfiai megoldásainak köszönhetően. A Karinthy által kipécézett mű mindenfajta illusztráció nélkül jelent meg, ezért is olyan találóak a következők: „szinte látni véljük a kép aljába illesztett papírszeletkét, melyen a táj címe olvasható: Cattaró, Kék barlang, Raguzza, Alkonyat a Quarnerón. Herczeg Ferenc a természetet nem maga foglalja be képbe: hanem már kész képnek látja és leírja.” Ám a fentiek ismeretében elmondható, hogy Karinthy meglátásához voltaképpen a könyv első kiadása szolgált mintául, ahol a képek valóban kiegészítik, egy dimenzióval kibővítik Herczeg szöve-gét. Vagyis Karinthy mintha kétszeresen is igazságtalan lenne a könyvvel szemben: nemcsak ambícióját becsüli túl, de az egyik kritikai szempontját is mintegy annak korábbi, teljesebb kiadásából kölcsönzi.

Kritikájának túldimenzionáltságához tartozik az is, hogy lesújtó ítéletét a korabeli irodalompolitika kontextusában artikulálja, vagyis nem egyszerűen a véleményét fejti ki a Nyugatban, hanem szembeállítja azt az Új Idők kritikusának szavaival. Írása

ily módon egyfajta forszírozott konfrontáció terepévé válik. Végül e konfrontáció erőltetéséhez tartozik az is, hogy az Új Idők korabeli számait átlapozva nem találtam olyasmit, ami a Karinthy idézte állításhoz hasonlítana, ilyen hangsúlyú mondat nincsen a könyvről az 1910. június 19. számban megjelent névtelen ismertetésben, mely láthatóan nem támaszt Herczeg könyvével szemben különösebb művészi elvárásokat: „ebben a könyvben a vitorlás sportember naplóját írja meg.” A helyzet tehát az – hacsak nem kerülte el a figyelmemet az inkriminált passzus –, hogy Karinthy még csak nem is valószínűsítő véleménnyel, hanem az irodalmi hadállások rendje szerint megképzett fantommal száll szembe.

Kritikája így minden kiélezettség mellett is némiképp célt tévesztett. Létezik ugyan a dolognak egy olyan nézete is, amely szerint Karinthy éppenséggel Herczeg életművének, vagy inkább életproblémájának, ha szabad így mondanom, kellős közepébe talált. Ez azonban már nem kettejük kapcsolatát, csakis Herczeg művészetének értelmezését érinti, s mint ilyen, egy másik írás tárgya. De akár így van, akár nem, nehéz elképzelni, hogyan ajánlhatott néhány év múlva az itt kíméletlenül megbírált írónak bármit is „tisztelete jeléül”.

1911 januárjától Herczeg már nemcsak az Új Idők szerkesztője, hanem Tisza Istvánnal együtt ő áll az ellen-Nyugatként létrehozott Magyar Figyelő élén is. És egy pillanatra úgy tűnt, hogy Karinthy szolgáltatja a gyúanyagot a két lap, a két tábor összecsapásához. *Nibil* című versét ugyanis Osvát Ernő a Nyugat 1911. évi első számban közölte, noha még a modernnek háza táján is voltak olyanok, akik a versben időzített bombát, Osvát gesztusában pedig nyílt provokációt szimatoltak. Ignotus és Hatvany Lajos attól tartott, hogy a *Nibil* minden kritikát kihív maga ellen, mégpedig – a véleményüket tolmácsoló Móricz szavaival – „éppen akkor, mikor a »Magyar Figyelő« megindul, annak bizonyítására, hogy a »Nyugat« egy minden magyar istenektől elrugaszkodott valami, tehát meg kell ölni”. A várt reakció azonban elmaradt, Herczeg nem írta meg az Ignotus szerint már készülő, Nyugat elleni kirohanását a Magyar Figyelőbe, csupán az Új Idők éles nyelvű Horkaynéjeként gyúnyolódik – de nem Karinthyra vagy Osvátra, hanem, minő igazságtalanság – Hatvanyra, a pénzemberen.

Kétségtelen viszont, hogy amikor a következő évben Karinthy első kötetei megjelentek, a Magyar Figyelő feltűnő ellenszenvvel emlékezett meg róluk. A lapnak egyébként nem volt kritika rovata, és az első évben egyáltalán nem közölt írást irodalmi művekről. A következő években is csak szórványosan, számonként egy, legfeljebb kettő kritika olvasható benne, és ez a változás Kemény Simon nevéhez kötődik. Mikképpen került ez a Nyugatban publikáló költő, akinek első kötetét is a Nyugat adta ki, elsőszámú kritikusként a Magyar Figyelőbe, mit keresett, mit talált ott, és miért kopott ki belőle néhány év múlva? – olyan kérdések ezek, melyeket tudtommal eddig senki sem firtatott, és én sem tudok itt megválaszolni. Csupán megjegyzem, hogy Kemény pályájának ez a vargabetűje is a konzervatívok és a modernnek közötti határvonalak

korabeli képlekenységeről tanúskodik, és önmagában is megérne egy tüzetesebb tanulmányozást. Az átpártolt költő először a Nyugat belső, Osvát és Hatvany közt folyó, irodalompolitikai viszályáról ír, s miközben megjegyzi, hogy az utóbbinak sok igazsága van abban, hogy a Nyugat „zöld kezdők, ravasz utánzók és irodalmi svindlerek csárdája lett”, mégiscsak az Ady, Babits és Móricz irodalmi forradalmának propagálásán buzgólkodó bárótól, a konzervatívok kedvenc céltáblájától vitat el minden érdemet és anyagi áldozatot, cáfolva egyúttal azt is, hogy az Ady, Babits és Móricz fellépése forradalmat jelentene a magyar irodalomban. Egy másik írásában pedig mintha saját kritikai programját körvonalozná, amikor a komoly, a baráti összefonódásokon és érdekszövetségeken felülemelkedő irodalmi bíráló hiányáról ír, „egy nagy rovancsoló eljövetelet” követelve. Erre a szisztematikus rovancsolásra mégsem vállalkozott, és irodalmi tárgyú kritikái némiképp esetleges választásról tanúskodnak. Az 1912-es évfolyamban Krúdy első Szindbád-könyve, valamint Molnár Ferenc, Nagy Endre, Benedek Marcell és Béli Izor darabjai szerepelnek a listán. Karinthy az egyetlen nyugatos szerző (Krúdy többet publikál a Magyar Figyelőben, mint a Nyugatban), akiről ír – róla azonban kétszer is! Vajon mi az oka ennek az aránytalan és kitüntetett figyelemnek? Van-e része benne az írói hiúságában megsértett Herczeg Ferenc főszerkesztői sugalmazásának? Vagy inkább Kemény Simon magánbejáratú irritációjáról van szó, aminek még a korrektségre kényesen ügyelő Herczeg sem állt az útjába? Lehet, hogy Kemény Simonban az *Igy írtok ti* szerzőjének róla írt torzképei óta gyűlt a harag, és most talált alkalmat a levezetésére? Mindenesetre mindkét kritikája arról tanúskodik, hogy Karinthy írásai elemi és fékezhetetlen utálkozást váltottak ki belőle. Novelláskötete, az *Esik a hó* kapcsán mondja, hogy „Karinthy testileg, fizikailag és patológiusan kellemetlen”. E zaklatott ütemű, lázálomszerű, szaggatott elbeszélések stílusa és témája – a halál, az öngyilkosság, az örületbe hajló monómánia – egyaránt elborzasztja: „Ez csak elmeorvosok szaklapjaiban lehet művészet, de irodalom ott sem.” És a *Görbe tükkör* humoreszkjeitől sem azt kapja, amire olyannyira vágyik: vidám és szívbeli nevetést. Beállításában a humoreszkek világa megtévesztően hasonlít a novellákéhoz, nincsen bennük kedvesség, könnyedség és báj. Vértolulós humor ez, melynek nem az elnéző, szeretetteljes mosoly, hanem a torz grimasz a védjegye: „Az inkvizíció minden raffinált kegyetlenkedésével végig gyötri a témát, megrág, megforgat minden szót, alája néz, föléje néz, minden értelmét megvizsgálja, gyömszöli, pofozza, míg végre úgy helyezi bele a mondatba, hogy a szóból az értelem kigázolt belei lógnak ki.” Ami azt illeti, ez a jellemzés pontos és plasztikus, Karinthy humoreszkjeit valóban ez a fajta dúltság, vérre menő agresszivitás különbözteti meg a humor korabeli mesterreitől, csak hogy Kemény számára ez nem egy karakteres és filozofikus életszemlélet hajtása vagy túlhajtása, hanem szimpla ízlésficam.

A *Nihil* megjelenésekor bejósolt irodalmi pofozkodást tehát jókora csúszással Kemény Simon kezdi (kicsit a jól ismert vicc mintájára: azzal, hogy visszaüt Herczeg

Ferenc helyett). Karinthy válasza viszont nem sokat késik. *Zárt magánlevél Kemény Simon úrhoz, a „Magyar Figyelő” munkatársához* címmel jelenik meg Franyó Zoltán rövid életű lapja, az Új Revü 1912. november 1-jei számában. Kemény igazolva érezhette magát, mert ez aztán tényleg kellemetlen, tenyérbe mászó és vállveregető írás, de olyannyira rájátszik erre a modorra – hogy egyszersmind a nyegleség és fölényeskedés paródiája is, nehezen helyre tehető stílusbravúr. Szinte lehetetlen elválasztani benne a sértő hangot a féktelen és ingerkedő mókázástól: a valóságos indulat a stílusimitáció maszkjában hetvenkedik, a játékosság pedig valódi kioktatást takar. Karinthy a maga teremtette hangok kulisszái között cikázik, olyan perlekedő dialogikusságot hozva létre, melyben minden kimondhatóvá válik, mert mindennek megvan a humoros ellensúlya. Minthogy Kemény a *Görbe tükrök* ízléstelenségeinek példáit a kötet stílusparódiáiból emelte ki, Karinthy teljes joggal és hallatlan pimaszsággal tromfolhatott: „Hát nézd fiacskám. [. . .] észrevehetted volna aztat, hogy ezek a mondatok nálam nem elsődleges humor gyanánt szerepelnek, hanem karrikatúrái régi és rossz stílusoknak, szóval általános filozófiai és kritikai szempontok vezettek, mikor írtam őket – érted fiacskám? – na, mondd utánam szépen: általános filozófiai és kritikai szempontok, ál-ta-lá-nos fi-lo-zó-fi-a-i és kri-ti-ka-i szempontok – érted?” Majd kifigurázva a neki szentelt figyelmet egy olyan lapban „mely kritikát ritkán közöl”, ezt tanácsolja: „ha legközelebb megint könyvem jelenik meg, vagy viccet csinálok a New Yorkban, vagy füttyentek egyet, és te írsz erről, álnév alatt írd, és kérdezd meg tőlem. . . milyen szempontból volna a legalkalmasabb lerántani – nem hencegni akarok, én ehhez jobban értek.” És hogy a végén minden világos legyen, és minden végleg összezavarodjon, nyílt „zárt magánlevelét” így fejezi be: „(Ez is csak karikatúra, nem komoly.)”.

Nem csoda, hogy Kemény Simon irritációja ezután sem csökken. 1913 nyarán szinte kérkedve jegyzi meg, hogy Somlyó Zoltán verseskötetéről csak azért ír, hogy megindokolja, miért nem engedelmeskedik az előszót író Karinthy „parancsának”, és miért „nem szereti ezt a lírát”. (Közben egy másik kritikájában egyszerűen elcseni Karinthy Füst-paródiájának bevezetéséből azt a tréfát, hogy a modernnek szabadversének hosszú sorait spulnira kell csavarni, és ellenük fordítja.)

De ez már a *Budapesti emlék*, és benne a Herczeg Ferencnek, a Magyar Figyelő főszerkesztőjének szóló ajánlás éve. Ehhez kapcsolódó történetemnek lassan a végéhez érve nem tehetek mást, mint hogy ismét felteszem a kérdést, ezúttal Karinthy szavai-val: vajon ez az ajánlás is „csak karikatúra, nem komoly”? A válaszom azonban most kurta, határozott és már-már kijózanítóan egyszerű, nincsen benne semmi bizonytalanság. Bármilyen furcsán hangozzék is az előzőek fényében, Karinthy dedikációja valóban őszinte tiszteletének adott kifejezést. Pontosabban: hálás köszönetének. Az írófejedelemhez írt későbbi leveléből tudjuk, hogy 1913 elején a Herczeg közbenjárásával elnyert kultuszminisztériumi ösztöndíjból bútorozta be élete első polgári

lakását. Ahogy ő fogalmazott: „lakást és bútort és feleséget és gyereket *abból a pénzből vásároltam magamnak.*”

Ezzel egyszerre minden homály szertefoszlik, most már mindent értünk, felesleges a további magyarázat, sőt feleslegessé váltak az eddigiek is. Kiderült a pőre igazság, az, amire titokban és félve talán számítottunk is. Esetünk egészen egyszerű és hétköznapi, semmi köze irodalmi kérdésekhez, elvekhez és táborokhoz, a dolog *irodalmi* oldalának boncolgatását mindenestül felülírta a pénz és a protekció körül forgó, kiábrándítóan prózai történet.

Ismerem ezt a csalódott hangot, és megértem – az előző mondatokat mégsem én mondom. Ha ezt gondolnám, eleve nem kezdtem volna bele ebbe az írásba, hiszen én természetesen kezdettől fogva tudtam, hogy ez lesz a vége. Csakhogy ettől még épp elég hely marad a kérdéseknek és a magyarázatok kívánalmának. Amiképp csodálkozásom sem apadt el – legfeljebb irányt változtat. Írásom hallgatólagos előfeltevése azt volt, hogy a Herczeg Ferencnek szóló dedikáció, akárcsak Karinthy többi – Gábor Andornak, Kosztolányinak és Judik Etelnek szóló – kötetajánlása a lehetséges olvasók névtelen tömegéből kiválasztott közeli, számára különösen kedves vagy fontos olvasónak szól, a könyv ideális olvasóját nevesíti, s ekképpen egyfajta életközelség nyomatékos jelzése is. Ez furdalta a fantáziámat, hiszen Herczeg nevéhez igencsak nehezen tudtam a fenti attribútumokat hozzákapcsolni. Nemcsak azért, mert ez a név hagyományosan éppen azt testesíti meg számunkra, ami a huszadik század eleji irodalmi modernizmus és progresszív gondolkodás gyökeres ellentéte, hanem mert jól ismertem Karinthy nem sokkal korábbi kritikáját a *Szelek szárnyán*ról. Most azonban egyszerre világossá vált, hogy az ominózus gesztus egy másik ajánlástípus mintáját követi, azt, amelyet nem annyira a szellemi és életbeli közösség, hanem az életfenn-tartás gazdasági kényszere motivál, amikor az író támogatójának kegyét keresi, vagy pártfogójának, mecénásának fejezi ki háláját: a királynak, a fejedelemnek, a hercegnek.

Azon viszont, immár irodalmi kapcsolatuk bevilágítása után sem győzők csodálkozni, hogy Herczeg ilyen készségesen és nagyvonalúan segített egy fiatal írón, aki nemcsak hogy egy tőle teljesen idegen irodalmi irány képviselője volt, nemcsak egy egész világ választotta el tőle, de akire személy szerint is neheztelhetett volna. Karinthynek tehát minden oka megvolt a tiszteletre, még ha az nem is annyira az írónak, hanem a kicsinyes irodalmi pártharcokon, a személyes sértettségen felülemelkedő úriembernek szólt.

De ha jobban belegondolunk, ebben a történetben Karinthyra nézve sincsen semmi kompromittáló. Lehet, hogy először csalódottságot kelt a rejtélyesnek tűnő helyzet banális feloldása, látnunk kell azonban, hogy Karinthy rákövetkező gesztusa korántsem volt kötelező vagy szükségszerű. Az írófejedelem segítségét megköszönhette volna magánlevélben vagy bármilyen más, nem nyilvánossá tett módon is. Ő azonban valami miatt mégis e kirívó, sőt sokakban bizonyára értetlenséget, sőt visszatetszést

keltő irodalmi formát választotta. S ha az ajánlás indokának kiderülése, lelepleződése elsőre keserű vagy kaján mosolyt válthat ki belőlünk, Karinthy közszemlére tett tiszteletadása épp olyan rendkívüli, tiszteletre méltó és bizonyos tekintetben épp olyan megmagyarázhatatlan marad a számunkra, mint Herczeg önzetlen közbenjárása.

Különben Karinthyé aligha volt egyedi eset. Talán épp barátja szerencséjén felbuzdulva 1914 januárjában Kosztolányi is hasonló ügyben fordult Herczeg Ferenchez: „Újra szívesen kérem önt arra, amire múltkor bátor voltam kérni: említse meg a nevem és a kérvényem a kultuszminiszter úr előtt, akinél a pénteki audiencián tisztelegtem. A kérvényem sorsa és – talán – a sorsom is az ön értékes és nemes közbenjárásától függ.” S bár nem tudjuk, Herczeg minden bizonnyal ezúttal is megtett minden tőle telhetőt. Annál is inkább, mert Karinthyval ellentétben Kosztolányi sokszor és nagyobb hajlékonysággal, sőt bizonyos respekussal írt Herczeg darabjairól, és még 1912-ben is, mintegy önmagát biztatva ezt találja mondani: „Állandóan tudatunkban van, hogy Herczeg Ferenc tiszta csúcsok felé törekszik”

Epilógusként mindehhez két dolgot teszek hozzá, s most már ki-ki gondoljon róluk azt, amit akar. Az egyik az, hogy Karinthy, mint arról már idézett, majd húsz évvel későbbi levele tanúskodik, megfeledezett ajánlásáról, így aztán röstelkedve írja Herczegnek, hogy annak idején „egyetlen szóval sem köszöntem meg Önnek azt a bizonyos »egy szót«, amit az írófejedelem az érdekében szólt. A másik pedig az, hogy ajánlás ide, tisztelet oda, amikor 1914-ben, Karinthy kiadta kritikáinak gyűjteményét *Írások írókról* címmel, eszébe sem jutott, hogy kiemelje belőle a *Szelek szárnyánról* írt, nem éppen hízelgő bírálatát. Vajon ebben Karinthy karakánságának újabb bizonyítékát kell látnunk, vagy egyszerűen az a helyzet, hogy a hírhedten szórakozott író már egy év múlva elfelejtette Herczeg felé tett, tüntetően kinyomtatott s ekképpen az örökkévalóságra hagyományozott gesztusát?